

125 LAT RUCHU JORDANOWSKIEGO

Dzieciństwo kojarzy się nam najczęściej z zabawą. Patrząc na dzieci, często widzimy, jak się bawią. Dlatego produkuje się przeróżne zabawki, od prostych klocków aż do najbardziej skomplikowanych urządzeń, aby zająć i pobudzić wyobraźnię dziecięcą. Dzieci od najmłodszych lat mają również naturalną potrzebę ruchu. Biegają, skaczą, wspinają się tak, że często dorośli mają problem, aby za nimi nadążyć. Dziecko poza tym chce być pośród swoich rówieśników. Można mu to wszystko zapewnić poprzez stosownie urządzone plac zabaw.

Jako miasta, w których znaleźć można było najlepsze przykłady placów zabaw dla dzieci i młodzieży w końcu XIX wieku w Europie wymienia się: Berlin, Brunszwik, Bremę, Koblencję i Londyn¹. Pięknym parkiem był również sztokholmski *Idrospark*².

W Berlinie gmina nie tylko przeznaczała rocznie określoną kwotę na utrzymanie placów zabaw, ale zatrudniała po dwóch nauczycieli na każdym z nich, aby koordynowali zabawy. Regulamin placów zabaw w Berlinie określał, że publiczne place zabaw powinny umożliwić dzieciom pokrzepienie sił. Z tego względu na placach zabaw powinny być prowadzone takie zajęcia, które służą temu celowi i którymi może zajmować się wspólnie większa ilość bawiących się dzieci. Na placach gier i zabaw w Berlinie zajęcia zaczynały się w maju i trwały aż do września. W tym czasie zajęcia odbywały się pod nadzorem nauczyciela w każdą środę i sobotę od czwartej do szóstej po południu. Młodzież mogła korzystać z placów zabaw także poza czasem zajęć, wtedy jednak nie można było korzystać z urządzeń placu zabaw³

W Brunszwiku główny nauczyciel Corvinus podjął próbę urządzenia na wzór angielski placów zabaw w niemieckich miastach. Nie tylko zadbał o to, by miejsce dla parku było zacienione, wolne od pyłu i przestronne, ale zadbał też o zapewnienie przyrzędów gimnastycznych i różnorodności sportów, których dzieci mogłyby się uczyć: krykiet, krokiet, piłka nożna i *Kaiserball*. W wolne od szkoły popołudnia zajęcia były obowiązkowe⁴

W Bremie ukonstytuował się Związek Młodzieżowych Placów Gier (*Verein für Jugendspielplätze*), który obejmował ponad 1000 członków. Związek łączył cel wspie-

1 Ueber Kindersplatze und den Prof. dr Heinrich Jordan'schen Kinderpark in Krakau (1890), *Humanität*, Wien 3 Mai 1890, ss. 113-119. www.wbc.poznan.pl/publication/45437.

2 H. Kuczalska (1899), Parki do zabaw, *Kurier Warszawski*, nr 133, 15 maja 1899 r. www.wbc.poznan.pl:62194.

3 Ueber Kindersplatze und den Prof. dr Heirich Jordan'schen Kinderpark in Krakau (1890), dz. cyt.

4 H. Jordan (1891), O zabawach młodzieży, *Przewodnik Higieniczny*, nr 2, ss. 35-36.

rania gier i zabaw młodzieżowych na wolnym powietrzu poprzez budowę i urządzenie odpowiednich placów zabaw w różnych częściach miasta, jak i utworzenie związków sportowych (*Spielverbände*).

W Koblencji urządzono dziecięcy plac zabaw w należącem do cesarzowej i znanym na świecie parku nad Renem. Na odpowiedniej tablicy ustawionej w parku widniał napis: „Na ten plac zabaw, który przeznaczony jest dla młodzieży szkolnej, można wchodzić i korzystać z niego tylko w obecności wyznaczonego nadzorcy. Należy bezwzględnie podporządkowywać się poleceniom nadzorcy. Czas zajęć: po południu od czwartej do siódmej”⁵

W Anglii ustanowiono prawo, które zawierało przepisy dotyczące nie tylko urządzenia publicznych placów zabaw, ale zobowiązywało też lokalne urzędy zdrowia do koordynacji i nadzoru zajęć. W tym celu powstały dwa duże związki – *National Health Society* i *Ladies Sanitary Association*. Pod koniec XIX wieku Londyn posiadał 28 publicznych placów, w których dzieci, pod nadzorem nauczycieli, ćwiczyły gimnastykę, szermierkę, grę w piłkę, biegi, skoki i marsze. W Bradford zbudowano 7 dużych placów zabaw i placów rekreacyjnych, w Birmingham 9 takich placów, w Leeds – 5, a w Manchesterze – 11⁶.

Park *Idrostopark* w Sztokholmie został założony w 1896 roku⁷. Mieścił się w obszernej kotlinie porośniętej drzewami i zajmował powierzchnię 10 ha. Dookoła parku biegły dwa tory, jeden asfaltowy, drugi z ziemi ubitej. Służyły one dla wyścigów rowerowych i różnego rodzaju biegów. W środku parku utworzono duże boisko, które służyło zbiorowym ćwiczeniom gimnastycznym, jak również pokazom ewolucji rowerowych. Oprócz tego w parku znajdowały się boiska do ćwiczeń gimnastycznych na przyrządach, do zapasów, do gry w piłkę nożną, tenisa oraz do gier i zabaw. Mieściły się tu również trzy budynki. Przy głównym wejściu był budynek klubu cyklistów z osobnymi szatniami dla pań i panów oraz natryskami. Znajdowała się w nim ponadto sala zebrań. Drugi budynek znacznie większy zawierał czytelnię, salę do odpoczynku, natryski oraz salę do tenisa o powierzchni 1000 m. kw. Mieściły się w niej dwa korty i galeria na 100 osób. Trzeci, ostatni budynek, przeznaczony był wyłącznie do gimnastyki. W nim również znajdowały się natryski oraz pomieszczenie dla lekarza, który był zawsze obecny podczas gier i zabaw⁸.

W Polsce rozwój wychowania fizycznego w postaci gier i zabaw zapoczątkował Henryk Jordan w Krakowie. W tym roku mija 125 lat od oddania do użytku Parku dra Henryka Jordana. Otwarcie parku odbyło się bowiem wiosną 1889 roku.

Jego życiowe dzieło znalazło w Polsce wielu naśladowców. Najwcześniej zaczęły tworzyć się ogrody – boiska w Nowym Sączu, Kołomyi, Stryju, Częstochowie, Kaliszu, Lublinie, Środzie, Włocławku, Lwowie, Cieszynie i innych miastach. W Warszawie ideę podchwyciło Warszawskie Towarzystwo Higieniczne, dzięki zapisowi przemysłowca

5 Ueber Kindersplatze und den Prof. dr Heirich Jordan'schen Kinderpark in Krakau, dz. cyt.

6 H. Jordan, dz. cyt.

7 H. Kuczalska, dz. cyt.

8 Tamże.

Wilhelma Raua, w wyniku powołania specjalnej komisji gier i zabaw dla dzieci, tworzono place zabaw dla najmłodszych.

Sama idea budowy parku zrodziła się u Jordana dużo wcześniej niż podjął starania, aby park założyć. Henryk Jordan zwiedzając Walhallę (osobliwość Regensburga) był pod wielkim wrażeniem tego obiektu⁹. Było to dzieło sfinansowane przez Ludwika I w pierwszej połowie XIX wieku wzorowane na Partenonie na Akropolu. Jest to późnoklasykystyczna budowla upamiętniająca sławne postaci historyczne niemieckojęzycznego kręgu kulturowego. Na ścianach umieszczone były tablice z imionami niemieckich bohaterów oraz popiersia sławnych ludzi, między innymi znajduje się tam Mikołaj Kopernik. Jordan, pisząc list do Józefa Polaka 30 października 1888 roku, zdradza mu zamysł tworzenia parku: „Od kilku lat zamierzałem założyć w Krakowie panteon polski w rodzaju monachijskiej Walhalli; nosiłem się tak długo z tą myślą, szukałem miejsca odpowiedniego, aż wreszcie po naradzie z Matejką postanowiłem urządzić to za miastem, na błoniach”¹⁰.

Z tego powodu jesienią 1887 roku Jordan wniósł wniosek do Rady Miasta Krakowa, aby gmina na terenach po wystawie ogrodniczej urządziła park. Wniosek jednak nie został przyjęty. Do sprawy parku Jordan wrócił 26 marca 1888 roku, proponując Radzie, że w ciągu 3-5 lat na własny koszt park urządzi i przekaze go miastu. Gmina miała tylko ogrodzić teren i po oddaniu go utrzymywać. Rada Miasta zgodziła się tylko, że Jordan mógł posadzić drzewka, a całą sprawę przekazała odpowiedniej Komisji. Henryk Jordan, nie oglądając się na nic, od razu przystąpił do pracy i w ciągu 4 tygodni urządził cały ogród. Zasadził 13 tys. drzew i krzewów, zniwelował teren, wytyczył ścieżki i place, skopał i zasiał wszystkie trawniki. W tym momencie komisja powołana w tej sprawie znalazła się w niezręcznym położeniu i w ten sposób Jordan nieoficjalnie uzyskał zgodę na dalszą pracę związaną z urządzeniem ogrodu¹¹.

W dniu 30 października 1888 roku Jordan uzyskał kopie planu ogrodu, który opracował miejski ogrodnik Krakowa Mabuk. Według koncepcji Henryka Jordana, ogród miał w pierwszej kolejności służyć celom etyczno-narodowym. Po to właśnie stworzono na jego terenie panteon polski. Drugim celem natomiast było to, aby ludziom, których nie było stać na opłatę i wstęp do innych ogrodów, dać możliwość spędzenia wolnego czasu zdrowo i przyjemnie. Temu miały służyć odpowiednio dobrane gry i zabawy. W ten sposób Jordan zamierzał połączyć ze sobą cel moralny i fizyczny. Na początku twórca ogrodu myślał, aby wiosną 1889 roku ustawić przyrządy gimnastyczne, wydzielić miejsce na rzucanie oszczepem i bieg dookoła. Pragnął również w alejce bocznej ustawić kilka rowerów i urządzać tam wyścigi rowerowe¹².

Najistotniejszą rolę na zajęciach w parku odgrywały gry i zabawy, ponieważ Jordan kładł szczególny nacisk na wychowawczą rolę zabawy ruchowej na świeżym powie-

9 Walhalla, Valhalla (staronord. *Valhöll* – komnata, pałac poległych) – w mitologii nordyckiej miejsce przebywania poległych w chwale wojowników (tzw. Einherjerów), których z pola bitwy zabierały walkirie, a na progu Walhalli witał ich Bragi. Walhalla to kraina wiecznego szczęścia. <http://pl.wikipedia.org/wiki/Walhalla>.

10 *Ruch*, 26 maja 1910 roku. www.wbc.poznan.pl:62194.

11 Tamże.

12 Tamże.

trzu¹³ Twierdził, iż „zabawa i ruch jest naturalną potrzebą człowieka. Zmęczone ciało wymaga odpoczynku, znużony umysł szuka wytchnienia, a dusza pragnie wesołości, tego nastroju, który życie miłszym czyni. Tego wszystkiego dostarcza zabawa w szerokim znaczeniu pojęcia; jest ona więc potrzebą natury ludzkiej tak niemal jak powietrze, jak pokarm. Każdy też pragnie się zabawić, czy młody czy stary, czy wesoły, czy niby zawsze poważny – ba, nawet zwierzęta się bawią. A skoro jest tak, skoro potrzeby tej ani dobrowolnie, ani przymusowo stłumić nie można bez uszczerbku dla zdrowia fizycznego i moralnego człowieka, a przede wszystkim ci, którym nad innymi praca jest powierzana, dobrze się zastanowić i rozważyć winni, czy w jakiej wierze i w jaki sposób potrzebie tej zadość czynić”¹⁴.

W Parku Jordana uprawiano różne rodzaje ćwiczeń gimnastycznych – m. in. ćwiczone na drążku, poręczach, spinalni, krążniku, pomoście i równoważni. Używano koni i kozłów. Były też praktykowane skoki wolne z tyczką oraz przez wywijało. Uprawiano mocowanie się liną, pchadłem, zapasy i budowę piramid. Chodzono również na szczudłach, rzucano krążkiem, bumerangiem, dzidą i oszczepem. Młodzież zaprawiano do nowych gier sportowych, które po raz pierwszy na ziemiach polskich zostały właśnie tu wprowadzone, m.in. piłkę nożną, palcaty, krykieta i tenisa. Ciekawym elementem ćwiczeń stały się sporty wodne, które uprawiano na sąsiadującej z parkiem Rudawie, wykorzystując do tego łódeczki, które były prowadzone na spych, a z kolei porą zimową urządzano ślizgawkę¹⁵ Oprócz tego zimą w parku jeżdżono na sankach zwanych po skandynawsku *czelk* oraz chodzono na nartach¹⁶ Dokładny opis działalności parku był już wielokrotnie publikowany¹⁷

Instytucja ta stała się wzorem dla innych tego typu placówek, które powstawały na ziemiach polskich. Jako przykład podobnej idei i pracy przedstawione zostaną Nowy Sącz, Kołomyja i Pleszewo.

Kilka lat po otwarciu Parku Jordana w Krakowie, Antoni Kowalski, skromny nauczyciel ludowy z Nowego Sącza, postanowił urządzić w swojej miejscowości park na wzór parku krakowskiego. Dzięki jego staraniom na początku 1891 roku Rada Miasta Nowego Sącza oddała mu część Kamieńca nad Dunajcem, aby tam urządził ogród dla dzieci. Uzyskawszy teren, zaczął go Antoni Kowalski zagospodarowywać i tam, gdzie wcześniej rosły tylko chwasty, powstał piękny ogród. Osobiście posadził żywopłot dookoła parku i drzewa. W parku odbywały się ćwiczenia na wolnym powietrzu, musztra wojskowa, gra w piłkę nożną, krokieta, *lawn tennis*, kręgle i palanta. Był zamontowany krążnik. Antoni Kowalski ufundował w parku dwa pomniki: Adama Mickiewicza i Kazimierza Puławskiego, przy których uczył dzieci narodowych pieśni. Dzieci ćwiczące w parku miały jednolite mundurki. W parku bardzo pomagała mężowi Eleonora Kowalska. Rada

13 B. Łuczyńska (2002), *Fenomen Henryka Jordana naukowca, lekarza, społecznika, propagatora prawa dziecka do ruchu i rekreacji*, Kraków, s. 40.

14 H. Jordan, dz. cyt., s. 3.

15 J. Morawska-Kleczkowska (1959), Doktor Henryk Jordan, *Wiedza i Życie*, nr 8, ss. 504-505.

16 H. Kuczalska, dz. cyt. www.wbc.poznan.pl:62194.

17 H. Smarzyński (1958), *Dr Henryk Jordan, pionier nowoczesnego wychowania fizycznego w Polsce*, Kraków; B. Łuczyńska (2002), dz. cyt.

Miejska, w dowód wdzięczności dla państwa Kowalskich, w 1901 roku nadała parkowi nazwę „Jordanówka Kowalskiego”¹⁸.

Największe zasługi w założeniu parku jordanowskiego w Kołomyi w 1903 roku miał Józef Skupniewicz, który był dyrektorem miejscowego gimnazjum. Park mieścił się nad rzeką Prut z pięknym widokiem na łańcuch wysokich Beskidów. Posiadał cztery miejsca do zabaw i miejsce do gimnastyki, strzelania z łuku oraz grania w *lawn tennis*. Park był o 2/3 mniejszy od Parku Jordana w Krakowie, ale przewyższał go miejscem do kąpieli rzecznej, którego tamten nie posiadał. Grunt zastał zakupiony dzięki subwencji z Ministerstwa Wyznań i Oświaty, Miejskiej Kasy Oszczędności, gminy i kilku osób prywatnych. Drzewka i krzewy do obsadzenia boiska podarowało Ministerstwo Rolnictwa. Bardzo duży wkład w budowę boiska wnieśli sami uczniowie i kilku nauczycieli, którzy pracowali społecznie przy jego budowie. W parku mieścił się również pawilon parkowy z pomieszczeniem na sprzęt gimnastyczny oraz mieszkanie dozorczy. Wspomniany dyrektor gimnazjum Józef Skupniewicz przekazał znaczną kwotę (1200 koron) na działalność parku.

W Pleszewie pomysł założenia specjalnego ogrodu dla dzieci zrodził się już w 1901 roku u księdza Kazimierza Niesiołowskiego. Pleszew był wtedy miastem liczącym około 11 tys. mieszkańców, leżącym dzisiaj w województwie wielkopolskim¹⁹. Najpierw działał park na terenie wydzierżawionym, a później, po uzyskaniu zgody ówczesnych władz, urządzono go na terenie należącym do miejscowej parafii. Otwarcie parku miało miejsce jesienią 1905 roku. Według opracowanego planu ogrodu, znajdował się w nim dom parafialny, stadion, plac do krokieta, plac do gimnastyki, plac do zabaw ruchowych i ogródki dla dzieci (działki). Na środku ogrodu przy skrzyżowaniu dwóch głównych alei znajdował się pomnik Dzieciątko Jezus. Ogród był wzorowany na Krakowskim Parku Jordana z uwzględnieniem specyfiki małej miejscowości.

W 1902 roku w Warszawie Komisja Higieniczna Komitetu Ogrodów dla dzieci im. Raua opracowała wskazówki dotyczące organizacji i prowadzenia ogrodów dla dzieci²⁰. Pierwszy rozdział poświęcony był odpowiedniemu terenowi, na którym można założyć ogród dla dzieci. Zwracano tu uwagę na rodzaj gleby, gatunki drzew i ukształtowanie terenu. Następnie dawano wskazówki, jak ogród taki powinno się urządzać. Drugi rozdział opisuje funkcje przewodnika w ogrodzie i jego obowiązki. Podkreślono w nim higienę i bezpieczeństwo na zajęciach. Trzecia część przedstawia zakończenie zabawy i czynności z tym związane. Na końcu następuje podsumowanie zagadnienia.

W dniu 11 kwietnia 1906 roku został wydany drukiem „Regulamin dla PP. Przewodników zastępów młodzieży ćwiczącej w Parku M. dra Jordana w Krakowie” Regulamin został opracowany przez Henryka Jordana i zawierał 22 punkty opisujące obowiązki i sposób zachowania się przewodników w parku²¹

18 *Słowo Polskie*, 29 marca 1905 roku. www.wbc.poznan.pl:62194.

19 K. Niesiołowski (1937), *Ogród Jordanowski w małym mieście w świetle doświadczeń*, Poznań. www.wbc.poznan.pl:62187.

20 J. Tchórznicki (1904), *Ogrody do zabaw i gier dla dzieci*, Warszawa. www.wbc.poznan.pl:62187.

21 H. Jordan (1906), *Regulamin dla PP. Przewodników zastępów młodzieży ćwiczącej w Parku M. dra Jordana w Krakowie*. Kraków. www.wbc.poznan.pl:62187.

W 1907 roku Eugeniusz Piasecki opublikował tekst „Parki Jordanowskie”²². Odnosi się on w większości do mającego powstać Parku Jordanowskiego we Lwowie i opisuje wszystkie trudności z tym związane. Oprócz tego zwraca uwagę na specyfikę Parków Jordanowskich. Po pierwsze w parku zabawy nadzoruje kierownik mający do pomocy przewodników i jest w stanie zapewnić ład i porządek tysiącom ćwiczących dzieci. Po drugie park jest szkołą gier higienicznych uczącą dzieci zdrowej zabawy. Po trzecie, poprzez tak liczne zgromadzenie ćwiczących dzieci, pełni on funkcje popularyzatorskie i może stać się miejscem agitacyjnym. Po czwarte tylko parki, według Piaseckiego, zaspakajają całkowicie potrzeby zdrowotne bawiących się dzieci²³

Ministerstwo Spraw Wojskowych wraz z Państwowym Urzędem Wychowania Fizycznego i Przynależenia Wojskowego wydało w 1928 roku broszurę: „Ogrody Jordanowskie – wskazówki o zakładaniu i prowadzeniu”²⁴. Według niej najpilniejszą sprawą w tym czasie było zapewnienie dzieciom miejskim dostatecznej liczby miejsc i ogrodów wychowania fizycznego. Dlatego też wyznaczenie na planie miasta terenu na Ogrody Jordanowskie i zatwierdzenie tych planów przez władze miejskie było najpilniejszą potrzebą na okres bieżący. Ogrody te według wytycznych powinny nosić nazwę „Ogrodów Jordanowskich” aby w ten sposób uczcić pierwszego w Polsce pioniera idei zakładania ich, Henryka Jordana. Broszura wskazuje, że aby zaplanować utworzenie nowego ogrodu należy wziąć pod uwagę trzy rzeczy. Po pierwsze, kto ma zakładać ogrody jordanowskie, po drugie jak należy je urządzić i po trzecie, jak prowadzić zajęcia. Zwracano również uwagę na pilną potrzebę organizowania półkolonii letnich.

Tradycja parku jordanowskiego ożyła po drugiej wojnie światowej dopiero po przełomie październikowym 1956 roku. Powołano wówczas obywatelski komitet obchodów 50. rocznicy śmierci jego założyciela. Komitet przekształcił się następnie w Towarzystwo Parku im. Dr. H. Jordana. Opracowano statut i program działalności, wybrano zarząd, zrekonstruowano teren oraz wznowiono działalność. Towarzystwo Parku organizuje obecnie uroczyste obchody świąt państwowych, m.in. rocznice uchwalenia Konstytucji 3 Maja i Święta Niepodległości. Od kilkunastu lat wznowiono ideę Jordana stawiania pomników zasłużonym Polakom.

Fenomen dra Jordana miał wymiar nie tylko krajowy, ale i europejski. Wizyty gości zagranicznych w parku świadczyły, że placówka ta cieszyła się dużą popularnością. Można wręcz mówić o pewnej modzie pisania o parku. Przemawiają za tym aż cztery artykuły, które pojawiły się po sobie w krótkim czasie w 1890 roku w prasie wiedeńskiej. Park Jordana jawi się jako instytucja, która za życia Henryka Jordana była jedyną tego typu na naszym kontynencie, a może nawet w świecie. Specjaliści z zakresu higieny i kultury fizycznej przybywali do Krakowa z całej Europy, aby na miejscu zapoznać się z organizacją i funkcjonowaniem placówki. Interesował ich przede wszystkim aspekt organizacji i prowadzenia wychowania fizycznego w Parku. W świetle tych faktów

22 E. Piasecki (1907), *Parki Jordanowskie*, Lwów. www.wbc.poznan.pl:62187.

23 Tamże.

24 Ministerstwo Spraw Wojskowych, Państwowy Urząd Wychowania Fizycznego i Przynależenia Wojskowego (1928), *Ogrody Jordanowskie – wskazówki o zakładaniu i prowadzeniu*, Warszawa. www.wbc.poznan.pl:62187.

uzupełnienie badań z zakresu wkładu Henryka Jordana w europejską kulturę fizyczną staje się nagłą potrzebą.

Idea jordanowska, poparta przez środowiska lekarskie i pedagogiczne oraz znaczną część nauczycieli wychowania fizycznego, spowodowała przewrót w dotychczasowych zapatrywaniach na treść i formy wychowania fizycznego i jego funkcje zdrowotno-pedagogiczne w procesie rozwoju dzieci i młodzieży. Zasługi Jordana na polu wychowania fizycznego oraz jego oryginalna koncepcja parku gier i zabaw jest tak duża, że słusznie wszystkie podobne miejsca zabaw dzieci nazywano w Polsce ogrodami jordanowskimi. Do dnia dzisiejszego, budując nowoczesne place zabaw dla dzieci, jest używana nazwa „ogródki jordanowskie”, która to na stałe znalazła się w naszym potocznym języku. Choć minęło 125 lat od rozpoczęcia działalności Parku dra Henryka Jordana, dzieło jego wciąż zachwyca swoim nowatorstwem. Smutne jest jedynie to, że z koncepcji ruchu boiskowego pozostała tylko nazwa, a idea wychowawcza Jordana nie przetrwała do dzisiejszych czasów.